

Pamiętnik Literacki 2008, 3, s. 205-209

**Grzegorz Franczak, *Vix imitabilis*. La
„Griselda” polacca fra letteratura e cultura
popolare**

Justyna Łukaszewicz

III. RECENZJE I PRZEGLĄDY

Pamiętnik Literacki XCIX, 2008, z. 3
PL ISSN 0031-0514

Grzegorz Franczak, *VIX IMITABILIS. LA „GRISELDA” POLACCA FRA LETTERATURA E CULTURA POPOLARE*. (Recenzent naukowy: Andrzej Litwornia). Kraków–Udine 2006. Stowarzyszenie Twórcze Artystyczno-Literackie, ss. 376.

Omawiana publikacja jest poprawioną i uzupełnioną wersją rozprawy doktorskiej napisanej w latach 2000–2003 na weneckim Uniwersytecie Ca' Foscari pod kierunkiem prof. Jana Ślaskiego i obronionej w roku 2005. Konsultantem i autorem recenzji wydawniczej był Andrzej Litwornia. Książka przedstawia wyniki badań poświęconych polskiej recepcji ważnego dzieła włoskiego humanizmu: *Insignis obedientia et fides uxoris* Petrarcki (ze zbioru *Seniles*), jedyne przekładu z tokańskiego na łacinę dokonane przez tego autora. Utwór ów przedstawiony jest w rozdziale I. Chodzi o tłumaczenie ostatniej noweli *Dekameronu* Boccaccia, a właściwie o przeróbkę, gdyż w interpretacji Petrarcki tekst zmienił się nie tylko pod względem stylistycznym. Postać pasterki poślubionej przez szlachcica wysunęła się tam na plan pierwszy, jako swoista *donna angelicata*, mogąca stać w jednym szeregu z Beatrice i Laurą. Uszlachetniona narracja była adresowana do uczonych humanistów zdolnych do odczytania najgłębszych sensów traktowanej jako *exemplum* opowieści: Griselda cierpliwie znosząca nieludzkie próby, na jakie wystawia ją jej mąż Valterius (u Boccaccia Gualtieri), powinna być postrzegana jako ludzka dusza wobec „*Deus temptans*”. Petrarkowska wersja tej historii zyskała ogromną popularność w literaturach europejskich. W literaturze polskiej od XVI do przełomu XIX i XX w. pojawiło się 13 wersji prozą i wierszem, w tym dramat z elementami *dramma per musica*. Analiza tej bogatej – choć pozbawionej arcydzieł, jak *Opowieść Szkolarza w Opowieściach kanterberyjskich* Geoffreya Chaucera – recepcji, do tej pory zwykle badanej w odniesieniu do noweli Boccaccia, jest wnikliwym naukowym wywodem, ale i ciekawą opowieścią, z której przebija autentyczna pasja badawcza, podparta solidnym warsztatem naukowym, koniecznym w pracy na styku różnych dyscyplin, jak historia literatury, historia języka, literatura porównawcza, historia drukarstwa czy edytorstwo.

Powstałe w środowisku polskich humanistów rękopiśmienne przekazy *Insignis obedientia* autor bada w rozdziale II. Analizuje tam ich afiliacje i szkicuje drzewo genealogiczne redakcji, pochodzących – jak dowodzi – od wspólnego, zaginionego archetypu: kopii noweli Petrarcki z obszernego wyboru tekstów oratorskich znamienitych włoskich humanistów, jaki Jan z Ludziska, jeden z pionierów polskiego humanizmu renesansowego, przywiózł około 1433 r. z Padwy. Temu zaginionemu kopiariuszowi Grzegorz Franczak nadał nazwę *Corpus Ioannianium*. Aneks, będący integralną częścią rozprawy, zawiera wydanie łacińskiej noweli, przy czym podstawę tekstową przejętą z edycji Jonathana B. Seversa¹, na którym się wzoruje, Franczak opatruje wariantami z weneckiego wydania *Opera latina* Petrarcki z 1503 r. oraz z siedmiu kodeksów znajdujących się w zbiorach krakowskich i wrocławskich bibliotek. Chodzi o rękopiśmienne świadectwa, z jakich mógł korzystać anonimowy autor pierwszej polskiej historii o Gryzeldzie, wraz z którą rodzi się

¹ J. B. Severs, *The Literary Relationships of Chaucer's „Clerkes Tale”*. New Haven 1942. (Reprint: Hamden, Connecticut, 1972).

staropolska historia nowelistyczna². Proponowane przez Franczaka wyodrębnienie i ponumerowanie rozdziałów tekstu łacińskiego odzwierciedla strukturę narracyjną wersji polskiej, opublikowanej po raz pierwszy przed rokiem 1551. Niestety, pierwodruk nie dochował się do naszych czasów, a utwór znany jest jedynie z trzech XVII-wiecznych przedruków, przy czym dwa z nich, w tym najstarszy, autor książki uwzględnił wyłącznie w stanie badań. Jak dowodzi Franczak, nowe fakty bibliograficzno-tekstologiczne – zwłaszcza wypłynięcie egzemplarza, który dopiero od 2002 r. widnieje w katalogu warszawskiej Biblioteki Narodowej, a który jest starszy od druku ze zbiorów ossolińskich wykorzystywanego w dotychczasowej literaturze przedmiotu – umożliwiają częściową rekonstrukcję noweli w językowym kształcie z połowy XVI wieku. W ten sposób rozprawa przygotowuje grunt pod pełne, krytyczne wydanie pierwszej polskiej wersji tekstu Petrarcki, „zapewne jedynej dawnej polskiej noweli, zapomnianej przez filologów i edytorów”, będącej „ciekawym przykładem sugestywnej XVI-wiecznej prozy” (s. 138). Realizację wysuwanego w omawianej książce postulatu wydawniczego zapowiadał także artykuł Franczaka „*Historia znamienita o Gryzellii*”. *Notatki do przyszłego wydania pierwszej noweli w literaturze polskiej*³.

Autor *Vix imitabilis* przyjął perspektywę wielostronnych relacji kulturowych m.in. z uwagi na istotną (znaną albo hipotetyczną) rolę niemieckiego pośrednictwa między nowelą Petrarcki a jej polskimi wersjami. W szczególności XIX-wieczna wersja Józefa Lompy (1846): *Historia o Gryzeldzie i Margrabi Walterze (z książek dla ludu przez Marbacha wydanych)*, bestseller literatury ludowej, wywodzi się z „*Volksbuch*” Gottharda Oswalda Marbacha, *Geschichte von Griselis und dem Markgrafen Walther* (1838). Ponadto rozprawa zahacza o kulturowe relacje rosyjsko-polskie, jeden bowiem z najmniej znanych badaczom utworów składających się na polską recepcję Petrarckowskiej noweli, zaczynający się od słów: „Patryjarchy Historyja dziwna i wielkiej uwagi godna o Grasiłdzie i Gwalterusie, księżęciu podemontańskim”, ma postać rękopisu, zredagowanego prawdopodobnie w Kijowie w latach 1760–1770, i może być przekładem z rosyjskiego, co skłania autora do przywołania znanej tylko we fragmencie jedynej *Gryzeldy* rosyjskiej – tekstu dramatycznego z początków XVIII wieku. Realizacja tego ambitnego projektu badawczego wymagała zatem szerokich kompetencji lingwistycznych: znajomości języków łacińskiego, włoskiego, polskiego, niemieckiego i rosyjskiego, przy czym autor wykorzystał również opracowania angielsko- i francuskojęzyczne. W tych rozważaniach o tłumaczeniach i adaptacjach zwraca uwagę świadomość problemów traduktologicznych także na poziomie konstruowania dyskursu, np. w kwestiach decyzji dotyczących podawania w przypisie oryginalnej wersji przełożonych cytatów, problemu oddania w języku włoskim różnicy między terminami „gatunek” i „rodzaj literacki” czy też ekwiwalentu nazw rejonów geograficznych Polski. Takie nastawienie zapewne wpływa również z własnej praktyki przekładowej autora, m.in. jako tłumacza Petrarcki⁴.

Uwaga Franczaka skupia się przede wszystkim na dwóch, jego zdaniem, najważniejszych momentach ewolucji motywu Gryzeldy w literaturze polskiej: pierwszym i ostatnim. Z najstarszego utworu, zatytułowanego *Historyja znamienita, wszystkim cnym paniom na przykład pokory, posłuszeństwa i cichości* wydana. *O Gryzellii, Salurskiej Księżnie w ziemi włoskiej*, którego historię Franczak zbadał szczególnie pieczołowicie, wywodzi się anonimowy poemat *Gryzella. O posłuszeństwie, stałości i cierpliwości ślachetnej, dobrej a cnot-*

² Tak ustaliła T. Kruszevska-Michałowska, autorka licznych opracowań na temat staropolskiej nowelistyki przywołanych przez Franczaka, w tym hasła *Nowela* w *Słowniku literatury staropolskiej. Średniowiecze – Renesans – Barok* (Red. T. Michałowska. Wyd. 2, popr. Wrocław 1998).

³ G. Franczak, „*Historia znamienita o Gryzellii*”. *Notatki do przyszłego wydania pierwszej noweli w literaturze polskiej*. „Pamiętnik Literacki” 2004, z. 3.

⁴ Zob. *Sonety Petrarcki w przekładzie Grzegorza Franczaka*; G. Franczak, *Petrarka, albo pisanie (L)aurą*. „Przekładaniec” nr 9 (jesień 2001 – zima 2002).

liwej Małżonki, napisany rymowanym stycznie 13-zgłoskowcem, opublikowany w 1571 roku. Ten przykład pochwały ideałów ziemiańskich jest świadectwem twórczości poetyckiej na polskiej prowincji literackiej drugiej połowy XVI wieku. Ponieważ zachował się tylko jeden egzemplarz (w Bibliotece Kórnickiej), autor postuluje współczesne wydanie również tego tekstu, aby zwiększyć jego dostępność i położyć tamę błędom, jakie pojawiają się w cytatach zamieszczanych nawet w najnowszych opracowaniach. Ponad trzy wieki później pierwsza polska historia nowelisticzna doczekała się adaptacji – dokonanej przez działającego na Pomorzu wydawcy i bibliofila Walentego Fiałka (1852–1935), który dostosował tekst do możliwości mniej wykształconego odbiorcy, tworząc dzieło literatury straganowej (pierwsze wydanie i pierwsza redakcja: *Historia o cierpliwej Gryzeldzie, księżnie Sulurskiej* – 1889; trzecie wydanie i druga redakcja: *Historia o Gryzeldzie, niewieście przedziwnej stateczności* – 1915).

Z artystycznego punktu widzenia najlepszą polską adaptacją utworu Petrarcki jest anonimowa (zdaniem Franczaka, niesłusznie przez wielu badaczy przypisywana Hieronimowi Morsztynowi) nowela prozą *Historyja o Przemysławie, Książęciu Oświęcimskim i o Ceciliej, Małżonki jego, dziwnej stateczności* (1650), będąca także najdalej idącym spolszczeniem (akcja historii została przeniesiona z Piemontu do Małopolski, a pseudohistoryczne tło kojarzy się ze staropolską legendą). Ta wersja (wydana w Krakowie w zbiorze *Antypasty małżeńskie*) zapoczątkowuje drugą rodzinę polskich tekstów, znacznie bardziej znanych dzięki niedawnym edycjom krytycznym. Należą do niej *Historyja o Przemysławie, książęciu oświęcimskim* (1674) Stanisława Samuela Szemiota, typowego przedstawiciela „wieku rękopisów” i literatury „brulionowej” (poemat ułożony rymowanym stycznie 13-zgłoskowcem, z licznymi amplifikacjami, jest częścią sylwy z różnymi produkcjami tego autora), oraz 5-aktowy dramat Franciszki Urszuli Radziwiłłowej wystawiony w 1750 r. jako *Cnota wypróbowana*, a wydany w r. 1754 jako *Złoto w ogniu* (w tej wersji Griselda nie tylko staje się Cecyliją, ale i zostaje szlachcianką). Hipotetycznie można też do tej grupy zaliczyć rękopiśmienny tekst dominikanina Tomasza Nargielewicz *O jednej wieśniacze ubogiej zacnemu książęciu poszлюбionej*, pochodzący z lat 1689–1692.

Do żadnej „rodziny”, poza XIX-wieczną wersją Lompy oraz *Historyją dziwną o Griseldzie*, nie należą: *Griselida przez Macieja Głoskowskiego napisana Roku Pańskiego 1641* (poemat znanego kartografa ułożony 13-zgłoskowcem, zachowany tylko we fragmencie, wskazującym na sporą wartość artystyczną i wierność w stosunku do oryginału), pseudodramatyczna wersja z 1740 r. jezuita Piotra Kwiatkowskiego *Cudne Gryfeldy w szczęściu i nieszczęściu pomiarkowanie i roztropność* (owa „exhibicja”, pisana 11-zgłoskowcem, w 32 oktawach, powstała w wyniku amplifikacji i wierszowania łacińskiego *exemplum* innego jezuita, Jana Drewsa) oraz erudycyjny, ale mało oryginalny poemat dydaktyczny 13-zgłoskowcem Józefa Epifaniego Minasowicza z r. 1751: *Wizerunek wiary, posłuszeństwa i miłości małżeńskiej w osobie Bryzeldy, Waltera, margrabi Salucyjanu małżonki, tak zamężnym, jako i do związku małżeńskiej przyjaźni aspirującym Damom na przykład wystawiony, z łacińskiej Franciszka Petrarchy prozy*.

Ze względu na moje własne badania translologiczne i porównawcze najbardziej zainteresowałam mnie rozdział III, omawiający pogrupowane „rodzinami” polskie wersje Petrarckowskiej noweli we właściwych im kontekstach historycznoliterackich, z uwidocznieniem różnic w przesłaniu kolejnych wcieleń historii o Gryzeldzie, jednej z najbardziej tajemniczych postaci kobiecych europejskiej literatury popularnej (np. poemat z 1571 r. jest *speculum bonae uxoris*, a *Historyja o Przemysławie* z r. 1650 została pozbawiona akcentów moralizatorskich i ma charakter czysto ludyczny). Autor z prawdziwym zacięciem detektywistycznym tropi druki i rękopisy w bibliotekach i archiwach oraz bada relacje między tekstami. Eksplorując okoliczności, w jakich powstały kolejne utwory, przywołuje nazwiska bardziej i mniej znanych organizatorów życia kulturalnego, poetów, humanistów, wydawców czy bibliofilów, wiążąc dzieje recepcji postaci literackiej z życiorysami postaci historycznych,

które tę recepcję współtworzyły. Moją uwagę jako wrocławianki przyciągnęły natomiast liczne informacje odnoszące się do miasta, gdzie w 1571 r. wydana została *Gryzella* wierszem, w pierwszej połowie XIX w. do seminarium nauczycielskiego uczęszczał Józef Lompa, a w zbiorach Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich i w Bibliotece Uniwersyteckiej znajdują się kilka analizowanych w książce przekazów rękopiśmiennych.

Motyw Gryzeldy w literaturze europejskiej ma bardzo obszerną literaturę przedmiotu, w tym wydane w latach 1988 i 1990 materiały z dwóch poświęconych mu w całości międzynarodowych konferencji naukowych zorganizowanych we włoskim mieście L'Aquila. W wielu punktach swoich rozważań, zwłaszcza w rozdziale IV, ostatnim, poświęconym typologii i dominującej funkcji fabuły w poszczególnych wersjach historii, w którym analizie elementów heroicznych, moralizatorskich czy ludycznych towarzyszy dyskusja terminologiczna, autor wychodzi od podstawowych studiów Juliana Krzyżanowskiego i Teresy Michałowskiej o staropolskiej prozie fabularnej. Wykorzystując w całości pracy również najnowsze publikacje i dane, Franczak w sposób istotny poszerza stan badań poprzez włączenie do niego nowych tekstów. Uzupełnia luki, poprawia nieścisłości i błędy edytorów (dowolne kryteria transkrypcji, cytowanie z drugiej ręki) oraz autorów także ostatnich opracowań dotyczących występowania motywu Gryzeldy w literaturze polskiej⁵. Dzięki temu otrzymaliśmy pełny obraz owego zjawiska, od wieków wiążącego literaturę rodzimą z innymi literaturami europejskimi. Biorąc pod uwagę pokrewne publikacje z ostatnich lat, można stwierdzić, że książka o polskich *Gryzeldach*, traktująca o związkach literatury polskiej przede wszystkim z literaturą włoską, o problemach staropolskiej fabulistyki, składającej się w większości z tłumaczeń i przeróbek, a zarazem o kwestiach literatury popularnej, spotyka się w wielu punktach z tematyką i wynikami badań nad polskimi przekładami włoskich romansów barokowych ogłoszonymi kilka lat temu przez Jadwigę Miszałską⁶. Koncentrując się natomiast na innym biegunie szerokiego spektrum spraw poruszonych w książce Franczaka, warto podkreślić, że rozprawa wychodząca od ważnego tekstu Petrarcki, by analizować następnie jego polską recepcję, a także proponująca jego edycję krytyczną, wpisuje się w zainteresowanie twórczością włoskiego poety, spotęgowane z okazji 700 rocznicy jego urodzin, przypadającej w roku 2004. W polskim życiu naukowym i wydawniczym przyniosło ono cenne owoce: kontynuację i zacieśnienie polsko-włosko-europejskich relacji⁷.

Publikację wzbogacają ilustracje bezpośrednio związane z omawianymi tekstami: początki trzech rękopiśmiennych XIV-wiecznych „polskich” redakcji noweli Petrarcki ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej oraz strony tytułowe XX-wiecznych wydań dwóch wersji historii o Gryzeldzie przeznaczonych „dla ludu”. Na okładce widnieje interpretowana na s. 170 rycina zdobiąca edycję poematu z r. 1571, zapewne dzieło wrocławskiego wydawcy, Kryspina Szarfenberga, który drzeworytnictwa uczył się u Lucasa Cranacha Starszego. Całość uzupełniają i zamykają: bibliografia (I. Wydania tekstu Petrarcki; II. Rękopi-

⁵ Autorką najnowszych cytowanych i komentowanych w książce studiów na ten temat jest J. Żurawska (*Motywy „Dekameronu” w twórczości Hieronima Morsztyna; Ostatnie wcielenie Gryzeldy-Cecylii; Średniowieczne konotacje pierwszych znanych Gryzeld polskich*. W: *Między Gryzeldą a Grażyną. Studia i szkice polsko-włoskie*. Katowice 2002).

⁶ J. Miszałska, „Kolloander wierny” i „Piękna Dianea”. *Polskie przekłady włoskich romansów barokowych w XVII wieku i w epoce saskiej na tle ówczesnych teorii romansu i przekładu*. Kraków 2003.

⁷ Zob. *Petrarka a jedność kultury europejskiej. / Petrarca e l'unità della cultura europea*. Red. nauk. M. Febbo, P. Salwa. Warszawa 2005 (owoc międzynarodowego kongresu zorganizowanego w 2004 r. w Warszawie z inicjatywy P. Salwy). – F. Petrarca: *O niewiedzy własnej i innych. Listy wybrane*. Przygot. W. Olszaniec, A. Gorzkowski, P. Salwa. Gdańsk 2005; *Drobne wiersze włoskie. Rerum vulgariū fragmenta*. Wstęp P. Salwa. Komentarz M. Santa gata. Wybór przekładów J. Mikołajewski. Gdańsk 2006. (Włoska nagroda literacka „Premio Mondello” w kategorii „dzieło przekładowe”).

sy tego tekstu znajdujące się w polskich bibliotekach; III. Polskie wcielenia motywu Gryzeldy; IV. Bibliografia ogólna), dwa streszczenia (po angielsku i po polsku) oraz indeks nazwisk i tytułów.

Autor cennej dla slawistów, italianistów i komparatystów poważnej pracy o sporym ciężarze gatunkowym nie waha się stawiać inspirujących hipotez, od znakomicie udokumentowanych, po śmiałe supozycje (np. przypuszczenia dotyczące autorstwa *Gryzelli* z 1571 r. na s. 168), dowodzące także poczucia humoru i osobistego stosunku do przedmiotu badań. Podobną lekkością charakteryzuje się też zakończenie rozprawy, gdzie autor kieruje uwagę czytelnika na firmament niebieski, na którym można czasem zaobserwować cień asteroidy Griseldis, nazwanej tak w 1902 r. przez niemieckiego astronoma mającego słałość do bohaterki powieści ludowych o średniowiecznych korzeniach. W przeciwieństwie np. do podobnie uhonorowanej Meluzyny, znanej z licznych tłumaczeń i przeróbek bohaterki XIV-wiecznego romansu rycerskiego, która także trafiła do opowiadań straganowych, Gryzelda nie ma jednak osobnego hasła w *Słowniku literatury popularnej*⁸, dobrze więc, że przypominają o niej prace Grzegorza Franczaka.

Justyna Łukaszewicz
(Uniwersytet Wrocławski –
University of Wrocław)

Abstract

The text reviews Grzegorz Franczak's book, which presents the outcomes of research on Petrarch's *Insignis obedientia et fides uxoris*, being a remake of Boccaccio's last story from *Decamerone*. Franczak discusses the manuscript accounts of Petrarch's text produced in the group of Polish scholars, against the wide background of multidirectional cultural relations he depicts the history of Griselda's – the story's character – Polish literary images, and suggests a critical edition of Petrarch's text.

⁸ *Słownik literatury popularnej*. Red. T. Żabski. Wrocław 2006.